

FRIED ISTVÁN

A lengyel—magyar művelődési kapcsolatok jellegéhez

Báthori István, Petőfi és Bem, Chopin és Liszt, levert lengyel forradalmak menekültjei magyar nemesi házakban, ismét lengyel menekültek a második világháború idején Magyarországon: találmra kiragadott néhány példa az unos-untalan emlegetett lengyel—magyar barátság sokszázados történetéből.

Írók, költők is emlegetik ezt, sőt, a történelmi fejlődés megannyi hasonlóságát, amely hasonló mentalitásban is kifejeződött. „... a lengyel királyok óta annyit érintkezett a két nemzet, hogy eltanulták egymás sajtáságait” — írta Krúdy Gyula 1910-ben. Valamivel tudományosabb megfogalmazásban Németh László ekképp nyilatkozott 1962-ben: „Különösen a lengyel, cseh, magyar nép életében tűnt fel sok egyező vonás. Egy időben támadt ősi királyságaik (...) együtt virultak fel vagy hanyatlottak alá, az európai művelődés áramai a katolicizmustól a romantikáig nemzeti létükben nagyjából ugyanazt jelentették; társadalmi rétegződésük, jobbágyságuk helyzete, a beplántált és népi műveltség viszonya hasonló volt...” Kosztolányi Dezső verses pillanatképben vázolta föl, mit jelent számára a lengyelség:

*Fülembe kardok harsogása harsog.
baráti pengék és kupák zenéje,
ha látom az emlékeimbe Varsót.*

A virtuóz költő valójában régi szólásmondást emelt lírájába, olykor üresen csengő általánosságot, amely a lengyel—magyar testvériséget a közös harcokban és mulatozásokban véli fölfedezni. Ez a lengyelségkép vetül rá novelisztikus írására is (Egy angol meg egy lengyel, 1932). A hidegvérű, látszólag mindig egykedvű angollal szemben a lengyel avos, közlékeny, kitarulkozó, otthonos, érzelmes, szenvedélyes, akivel a költő azonnal megérti magát, közös reflexekre ismernek rá: „Úgy rémlett, hogy egy régi barát ül itt, akit már születése előtt ismertem, századokkal ezelőtt. Múltunkra emlékeztünk, anélkül, hogy emlegettük volna, közös királyainkra, véres csatákra havas fenyvesek mellett, széles dáridókra, egy füledt csapszékben.”

Közös történelmi emlékek által táplált közös rokonszenv, együttérzés a balsorsban, és segítségnyújtás, amennyire lehetett, demonstratív megnyilatkozások a másik fél mellett: a lengyel—magyar viszony látványosan dokumentálódik a történelmi példákban, az irodalmi alkotásokban, országgyűlési beszédekben (a legszebben Kölcsey Ferencéiben), lengyel és magyar nemesek

összeesküvésszerű összefogásaiban. Újabban tanulmánykötetek, irodalomtörténeti és történeti dolgozatok gyűjteményei jelzik, hogy sosem volt hiány a barátságban, a közös sors tudatosításában, a közös érdekekre való ráismerésben. Wisniewiecki Jeremiás, a vendégeskedő lengyel küldöttség tagja I. Rákóczi György előtt nyilatkozott ekképp: „Nincs nép, nincs nemzet, mely a lengyelekkel szokásaira s természetére nézve annyira egyeznék, mint a magyar...”

Ezt a barátságot és hasonlóságtudatot még az sem zavarta, hogy mind a legjelentősebb lengyel és magyar költők, írók, mind pedig a legkiválóbb tudósok, történészek — néhány ritka kivételtől eltekintve — nem ismerték a másik fél nyelvét, s ha lengyelek véletlenül magyar regényt akartak olvasni, az számukra a leginkább német és francia nyelven volt hozzáférhető, és a magyarok is többnyire németből fordítottak lengyel műveket. Az eredeti nyelvből tolmácsolók szarna viszonylag csekély volt (a legutóbbi időkig), ennek következtében a fordítások színvonala sem volt egyenletesen magasnak mondható.

Ez a „közvetett” ismerkedés sok tekintetben a félreértések számát szaporította, segítette a közhelyek kialakulását, a leegyszerűsített és sematikusává váló kép rögzülését az átlagtudatokban. Azaz olyan „nemzetkép” általánossá válását, amelyben még a valós elemek is deformálódtak; amelyet ugyan a hagyomány szorgalmasan örökített nemzedékről nemzedékre, de amely korábbi igazságtartalmától megfosztottan inkább a sztereotípiák makacs továbbélését biztosította. Nem vitás, hogy a hagyományos lengyel—magyar barátság a XIX—XX. század történelme folyamán nagyon nehéz helyzetekben sikeresen állta meg a próbát, és a sikeres helytálláshoz olykor még a hamis nemzetképhez ragaszkodás is hozzájárult. Más alkalommal azonban éppen a hamis nemzetkép egyes jegyeinek előtérbe kerülése akadályozta a tisztán látást.

A lengyel menekültek már a XIX. században megtalálták az utat a magyar nemesi udvarházakba, a vármegyék nemeseihez, akikkel — főleg a történelmi Észak-Magyarországon, ahol a nemesség egy része tudott szlovákuul — megértették magukat, akiknél vendégeskedtek. Csakhogy jó néhány esetben ez a vendégeskedés a kívánatosnál hosszabb időre nyúlt, és a vendég kezdett terhére lenni a vendéglátónak. Lassan-lassan, a XIX. század második felére új jelzővel, új igével gyarapult a magyar nyelv: lengyeleskedik, lengyeleskedő. Jókai Mór — aki több regényében leplezetlen rokonszenvvel rajzolta meg lengyel figuráit, Sobieski János királyt pedig különös szeretettel — írta le: úri házhoz beállni lengyelnek. Mikszáth Kálmántól is idézhetünk: „Elküldeni restellem, pedig már nagyon eluntuk a lengyeleskedését.” Majd utolsó regényében, *A fekete városban* olvashatjuk: „Bibók bélai udvarában megragadt, ahogy ma mondanák: »lengyelnek«. Egyszer pajtása volt az úrnak, máskor szolgálja, akit lepocskondiázott a többi cselédek előtt.” Krúdy Gyulától 1922-ből való az alábbi mondat: „egy 48 után itt lengyeleskedő gavallér ivadéka”. Még Móra Ferencről is hozhatunk példát (a Négy apának egy leánya című regényéből): „nem olyan világ van most, hogy hónapszámra lengyelkedjünk a más házánál...”

„Cserébe” a lengyel álláspont, pontosabban szólva, olyan lengyel álláspont, amely szintén egy „közhely” kifejeződése. A XIX. század harmincas éveire a „szlavisztikai” szemlélet több híve a szlávok irodalmi kölcsönösségének deklarálásával a tudományos mezőről átlépett az irodalmi formában és módon megjelenő, utópiával keveredő politikum síkjára. A szlavisztika nemcsak a nyelvrokonság, a hasonló „fejlődés”, az egykor közös „korai történet” igazolásával

jeleskedett, hanem a közös jövő felrajzolásával is. A szlávok előbb pusztán irodalmi, majd más típusú egysége, közössége történelmi példákkal nyert igazolást. Más kérdés, hogy ahány nép, nemzet teoretikusa, annyiféle „szlávizmus”. S ennek a szlavisztikai gondolkodásnak szembe kellett néznie a szláv és a szomszédos, nem szláv népek kapcsolattörténetének problémájával. A korai történet bizonyos szakaszaira vonatkozólag ezt megtette a cseh történész, František Palacký, de megtette párizsi előadásában a Magyarországon akkor már jól ismert lengyel költő, Adam Mickiewicz is (a cenzúrán múlt, hogy magyarul, a reformkorban csak részletek jelentek meg A lengyel nép és zarándokság könyvei című, helyenként biblikus hangvétellű írásából). 1841-ben tartott előadás-sorozatában éppen nem előlegezte meg a Németh László által oly szépen körvonalazott lengyel—cseh—magyar fejlődési hasonlóság gondolatát, hanem, egybehangzóan a szlavisztikai állásponttal, a magyar állam létesülését a szláv fejlődés számára kevésbé kedvező jelenségnek minősítette. „Mialatt a lechiták [azaz a lengyelek] és a csehek megalapították királyságukat — hirdette Mickiewicz a Collège de France katedrájáról —, kifejlődött egy harmadik, a szlávoktól idegen törzs. Ennek az országnak a története nincs összefüggésben a szláv népek irodalomtörténetével, politikai befolyása mégis jelentős volt, gyakran káros a szlávok népiségére, s a szlávok gyakran kényesültek védekezni ellene. A magyar királyságról szólunk most...”

Példáink nem elegendőek ahhoz, hogy végérvényesnek tetsző következtetéseket vonjunk le. Annyit azonban óvatosan megállapíthatunk, hogy nem csekély egyoldalúságra vall, ha az egyik vagy a másik idézetsor alapján írjuk le a lengyel—magyar viszony alakulását. Pedig ami a közvélemény megnyilvánulásait illeti, ott nem egy ízben egy töredékesen ismert jelenségcsoport felületes ismerete előzte meg a magabiztosnak tetsző ítélezést.

Miről is van szó? A múltban főleg a nyelvi nehézségek okozták, hogy külsődleges jelenségek vezettek el az általánosításhoz, a nép- és nemzetkarakterológia kialakulásához. Jókai Mórnál olvashatjuk az alábbi: „könnyelmű, mint egy lengyel, legénykedő, mint egy magyar”. Ezek a külsődleges jelenségek olykor személyes, egyszeri tapasztalat alapján öröklődtek tovább. Reformkorunk kezdetén a „lengyel kérdés” erősen foglalkoztatta közvéleményünk legjobbjait. Kölcsey Ferenc meghallotta az „eltaposott szabadság véghörgésé”-t, s a lengyel népről úgy szólt, mint amely „most szabadságától megfosztva tipratik; s emberei széjjelbolyonganak a földön, haza és minden nélkül...” Kölcsey szavait Vörösmarty Mihály értette meg talán a legjobban, s a Szózat című költeményben a „Sír”, „hol nemzet sülyed el”, nem pusztán a herderi jóslattól megrendült magyar költő látomása, hanem a valóban bekövetkezett eseménynek; az előbb három részre szabdalt, majd a nemzet függetlenségéért felkelő lengyelség végzetének pontos rajza. Hogy esetleg a magyarságra is ilyen sors vár, ez földerengett a reformkor gondolkodói, költői előtt. Talán ez a rémlátás is hozzájárult ahhoz, hogy 1848/49 közös harcaiban a közösen kivívott boldog jövő képével kecsegtessenek.

Ám fordult a kocka. A Bach-korszak kábulatából, majd a „provizórium” keserves esztendeiből magához tért magyar vezető réteg a kiegyezés után az önelégültség, az ábrándok útjára lépett, nem egy publicistájával, „ideológusával” a nagyhatalmi képzelgések téveszméit hirdette. Az uralkodó közvélemény magabiztos volt és gőgös, elfordult a társadalmi, a nemzetiségi kérdésektől, még legjobbjainak óvó szavára sem figyelt föl. Ebben a — kissé túl

vázlatosan — fölrajzolt „összefüggésben” a befogadott lengyelek legföljebb szegény rokonnak minősültek, akikre úgy lehetett nézni, mint akik képtelenek megtalálni a boldogulás, a gazdagodás, a bölcs ki- és megegyezés ösvényét. Ők lehettek a jóleső ellenpéldák. Ki emlékezett már Kőlcsey országgyűlési beszédeire, Vörösmarty Mihály „A hontalan” című versének gondolatára?

A befogadottak ott lengyelkedtek, lengyeleskedtek azoknál, akik ügyesek voltak, akik rátermettnek bizonyultak, akik időben az eresz alá húzódtak, akik megfelelő árért adták oda korábbi véleményüket, akik talmi jólétért, időleges nyugalomért mondtak le elvekről, akasztottak szegre „bihari” és más mindenféle pontokat. Akik a megfelelő pillanatban kértek és kaptak (némi) részt a hatalomból, jogot a felemelkedéshez. S aztán a szavak éltek életüket, nem a lengyelek lengyelkedtek, lengyeleskedtek, hanem a szegény rokonok, az „élhetetlenek”, akik nem adták föl cifra nyomorúságukat, ám a munkához sem mindig fült a foguk; beállni lengyelnek: ez magatartásforma lett, nem a lengyelké, hanem bizonyos magyaroké. Ám a kifejezésben ott tükröződött a véleményváltás, két korszak egymástól eltérő nézete.

Továbbra sem vonhatunk le következtetéseket, csak ismét annyit állapíthatunk meg: egymás mellett „élt” a kétféle lengyelségkép. A baráti nép olykor túlságosan élénk színekre festett vonásaival, s a szívesen mulató, a munkát kerülni igyekvő, örök vendégé, olykor túlságosan (és igazságtalanul) sötétre festett vonásaival. Nem mondhatjuk el, hogy mára minden egyértelművé és méltányossá, azaz pontosná vált volna. Ki ne hallott volna rossz ízű „vicceket” arról, hogy a lengyelek nem szeretnek dolgozni; hogy a gazdasági problémáik leginkább az elégtelen munkavégzésből származnak? Vajon nem a rossz hagyomány folytatódik? Vajon nem régi beidegződések kapnak újabb ösztönzést féligazságok, helytelenül értékelt személyes „tapasztalatok” segítségével? S vajon nem ugyanaz a gögös önelégültség köszön vissza ránk?

Az előítéletek többnyire makacsabbul élnek, mint a jó tapasztalatok, a „belátás” nyomán kialakult hagyomány. A kölcsönös turizmus feltétlenül sok élménnyel gazdagította az országjárókat, a kultúra és a közös hagyomány iránt érdeklődőket, de újabb érvekkel támasztott alá káros következtetéseket, sztereotípiákat. A turista könnyen általánosít, és még csak nem is a nagy számok törvénye alapján von le tanulságokat. Tudniillik az átlagturisták egy része, az a fajta, amely a külföldjárást mintegy üzletszerző körútnak tekinti. Az ilyen típusú turistánál aztán sommás ítéletek fogalmazódnak meg egy-két (nem egyszer: egyedi) eset nyomán; az ilyenfajta vándor a maga előítéleteit keresi és leli meg. Ez a könnyed ítélkező nem terheli magát történelmi, irodalmi, művészettörténeti adatok megismerésével, nem készül föl jeles magyar (vagy lengyel) írókból, útleírókból, történeti szakmunkákból útjára, hiszen beérkezettsége, ügyessége, magabiztossága tudatában úgy véli, erre semmi szüksége nincsen. Úgyis „jobban tud” mindent.

De csakugyan ennyire uralkodó lehet a közhely? Ilyen mértékben épülhet be a közgondolkodásba a „sztereotípiá”? Sóhajtván töprenghetünk azon, hogy a „lovás nemzet”, a pusztá hamis romantikája mennyi magyar értékről vonja el — még mindig! — a figyelmet. Ám lengyel—magyar viszonylatban arra kell figyelmeztetnünk, hogy legnagyobbjaink szava (Mickiewiczé is, pl. a magyar szabadságharc támogatása ügyében) nem vészett el. Nincsen olyan hatóerővel jelen a közgondolkodásban, mint lennie kellene, de főleg az utóbbi esztendő, évtizedek fejlődéséről súlyos hiba volna teljesen megfeledkezünk.

Egyszerű statisztikai kérdés: ma sokkal többen tudnak Magyarországon lengyelül. Lengyelországban magyarul, mint bármikor történelmünk folyamán, hála a budapesti és a debreceni egyetem lengyel nyelv és irodalmi, a varsói egyetem magyar nyelv és irodalmi tanszékének, továbbá a két nemzet fővárosában sikerrel működő kulturális intézeteknek. Ennek következtében számos színvonalas fordító vállalkozik remekművek, szaktanulmányok tolmácsolására (mindazonáltal a közvetítő nyelv, egyre inkább a francia, nem veszítette el teljesen jelentőségét), és ez antológiákban, tanulmánykötetekben, vaskos bibliográfiába foglalható fordítói vállalkozásokban gyümölcsözik. A múlt századtól kezdve ismerik a lengyel olvasók Petőfit és Jókait, a XX. század elejétől kezdve a Nobel-díjjal kitüntetett Sienkiewicz kedvelt írója volt a magyar olvasóknak, s hozzá Reymont zárkózott föl Parasztok című regényével. 1969-ben rendkívül fontos kötet jelent meg: „Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből” címmel, az Akadémiai Kiadónál. „A jelen mű egyidejűleg lengyel nyelven is megjelenik a Lengyel Tudományos Akadémia gondozásában az Ossolineum kiadónál”. S bár lengyel—magyar kapcsolattörténeti kötet már régebben is jelent meg, ez a könyv, ez a kitűnő közös vállalkozás a népköltészetten kezdve, a humanizmus, a barokk, a felvilágosodás korszakán át a romantikáig, majd onnan a késő romantikus historizmusig, a realizmusig, és betetőzésül a XX. század irodalmi párhuzamaiig, és az 1945—1965 közötti időszak irodalmi érintkezéseig — problémacentrikusan — gazdag tárházát kínálja az irodalmi, a művelődéstörténeti kutatásoknak. A kötet ösztönzőül hatott, mert magyarul is, lengyelül is, egyéni vállalkozást dicsérve és közös munkával több lengyel—magyar kapcsolattörténeti mű készült el, általában élénk visszhangot kelteve itt is, ott is. A lengyel—magyar történész vegyes bizottság pedig megfelelő időszakokban ülést tart, vitatéseket rendez. Történeti kérdésekről jelent meg francia nyelven is kötet.

S amennyire sajnálatos régi, rossz reflexek működése, annyira örvendetes a törekvés az irodalmi, tudományos, művészeti jelenségek kölcsönös megismerésére. A lengyel film megérdemelt megbecsülést élvez Magyarországon, színházaink egyre jobban érznek rá a lengyel groteszk ízére, s lassan-lassan Gombrowicz és Czesław Miłosz kedves ismerősünk-ké válik, mint ahogy a magyar kulturális teljesítmények is általában kedvező visszhangra lelnek Lengyelországban.

Az eddig írtakat újraolvasva érezzük, hogy félreértések elkerülése végett tisztáznunk kell egy kérdést. Nem vitás, hogy a kulturális közeledés, a művészeti és tudományos teljesítmények jobb meg- és elismerése lassabban és bizonytalanabban lesz az egész társadalmat átható, nemzetkarakterológiai képzeteket formáló tényező, mint a rossz átlagturista felületes tapasztalata. Ebből azonban nem következik az, hogy a kultúra „fentebb” régióiban a helyzet megnyugtató, ezzel szemben a közhelyes társadalmi (?) vélekedés szintjén még sok a tennivaló. Azaz a „boldog kevesek” (nem tudom, boldogok-e?) helyesen gondolkodnak, sokan vagy a néhány hangos — helytelenül.

Túlságosan egyszerű volna, ha valóban így lenne! Másfelől az úgynevezett közvélemény álláspontja nem állapítható meg benyomások alapján, szociológiai felmérések, tévedéseket is magában rejtő „közvélemény-kutatási” vizsgálatok szükségesek ehhez. Mint ahogy egy irodalom „befogadása”-nak mérése is csupán tudományos módszerrel történhetik. Ilyen módon a magunk részéről nem hiszünk abban, hogy a megfigyelt, a végigolvasott, tanulmányo-

zott jelenségek alapján a fõnt jelzett — téves és felületes — „következtetés” levonható lenne. Az is kevésbé valószínû, hogy minden periódusban ugyanazok az elõítéletek lennének az uralkodók, ugyanazoknak az indulatoknak, érzelmeknek nyomában születnének vagy erõsödnének föl a tévedések, az elhamarkodott ítéletek.

Ami fontos volna: a hol agresszívebben létezõ, hol visszahúzódó elõítéletek átvilágítása, történetük föltárása. Szükséges volna, hogy lássuk: mikor, miért keletkeztek? Minek ellenében és minek (kiknek?) az érdekében? Mit pótoltak vagy helyettesítettek? Miféle csoport álláspontjához idomultak? S ezzel párhuzamosan: a szüntelen, a folyamatos ismerkedés, az érdeklõdés éber tartása.

Ezen a ponton vethetõ föl a kérdés: vajon van-e spontán érdeklõdés Magyarországon egyfelõl a lengyel színház, film, irodalom, mûvészet, történelem, néprajz; másfelõl általában a lengyel élet iránt? Az olykor nagy hangon deklarált baráti érzés elõsegítheti-e a följebb említett spontán érdeklõdés folyamatosságát? Vagy ez az érdeklõdés idõszakos? (Természetszerûleg a magyar irodalom, mûvészet stb. iránti lengyel érdeklõdéssel kapcsolatban hasonlóképpen kérdezhetünk!) A magyar olvasóközönség ugyanolyan mércével méri a lengyel és a francia újdonságot (a lengyel pedig a magyar és a francia újdonságot)? Ugyanúgy része-e a magyar világirodalom-tudatnak Mickiewicz, Slowacki és Krasiński (a lengyelnek Vörösmarty, Petõfi és Arany), mint Balzac, Stendhal vagy Flaubert? Az olyannyiszor hangoztatott hasonló fejlõdés arra ösztönözte-e például az egyetemes történelem tantárgy tantervének készítõit, hogy a lengyel történelem magyarországi, a magyarénak lengyelországi oktatása a kellõ óraszámban, a kellõ súllyal legyen jelen az egyetemisták órarendjében? Vajon az a tény, hogy a közös vonások, a közös fejlõdési sajátosságok feltárása a hazai történelem jobb megértését teszi lehetővé, az egyetemi oktatásban (netán a középiskolaiban) is tükrözõdik? Vajon elegendõ-e, ha mindez színvonalas szakmunkákba van rejtve?

A válaszokhoz minden bizonnyal a mienknél alaposabb ismeretek szükségeltetnek. Annyi bizonyos, hogy nem lenne baj továbbgondolkodni ezen. S az is bizonyos, hogy a szaktudományos kutatások mellett az igényes publicisztikának is höven van tennivalója, s ez sem jelent kisebb felelõsséget, nem is szólva a rádióról és a televízióról. Csak egy apró példa: ha nagyon kevésbé bocsánatos bûnnek számít egy francia vagy angol író, festõ vagy sportoló nevének helytelen leírása, kiejtése, miért bocsánatos bûn egy lengyel város, mûvész vagy sportoló nevének helytelen leírása vagy kiejtése? Anélkül, hogy dramatizálnánk: valóban ingerlõ az a felháborodás, amely egy rosszul használt angol családnévvel kapcsolatban feltör, s az a „nagyvonalúság”, amelylyel hibásan lehet használni egy lengyel (vagy szlovák, vagy cseh, vagy szlovén) családnevet.

A lengyel—magyar kapcsolatok mindig sokrétûek, érdekesekek, mindkét nemzet számára alapvetõ jelentõségûek voltak, jóllehet e kapcsolatok nyomán nemes hagyományok és elõítéletek egyaránt keletkeztek. Az a tény azonban, hogy ezeket a kapcsolatokat nem árnyékolta be a nemzetiségi (legfeljebb egyeseknél: az ún. szláv) kérdés, nem jelenti ezt, hogy egynemûek lennének. Ezeknek a kapcsolatoknak elágazásait, kitérõit, jellegzetességét történeti fejlõdésükben kell megragadnunk. Annyiban szerencsések vagyunk, hogy számos kiváló elõtanulmánnyal, monográfiával rendelkezünk ezen a téren. A fel-

adat azonban ettől nem lett kisebb. Legfeljebb a mérce lett magasabb. Mindkét részről azon kellene munkálkodnunk, hogy a nemes hagyományok a szürke hétköznapi prózáját is hassák át, ösztönözzenek egymás még jobb megismerésére, és tartsák távol a felületes szemlélet nyomán felburjánzó előítéleteket. Lengyel és magyar oldalon egyként megvan ehhez a jószándék, talán sokakban az állhatatosság és az elszántság is. Ezt kellene általánossá tenni, s akkor a közös múlt (és a közös jelen) még tisztább fényben állna előttünk.

TORNYAI JÁNOS: GÉMESKÚT (ALFÖLDI GALÉRIA)